

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธในพุทธปรัชญา เถรวาท

An Analysis of the Relationship between the Study of the Scriptures,
the Practice and Realization in Theravada Buddhist Philosophy

ไชยา เสนแสนยา Chaiya Sensaenya

บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding author, e-mail: chaiya.sen@mcu.ac.th

Received March 31, 2025; Revised April 5, 2025; Accepted: April 16, 2025

บทคัดย่อ

บทความนี้ได้พยายามวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยมีการตั้งคำถามว่า ทั้งสามสิ่งนี้มีความสัมพันธ์กันหรือไม่? ในการตอบคำถามนี้ กลุ่มแรกให้เหตุผลว่าทั้งสามสิ่งต้องมีความสัมพันธ์กัน เพราะการบรรลุธรรมนั้นจำเป็นต้องอาศัย การศึกษาอย่างครบถ้วน การปฏิบัติตามวิธีที่กำหนดไว้ แล้วจึงจะสามารถบรรลุธรรมได้ตามลำดับ เปรียบเสมือนแผนที่ที่ต้องปฏิบัติตาม มิฉะนั้นแล้วเป้าหมายจะไม่สามารถบรรลุได้ ดังที่ปรากฏใน สังคหิสูตร หรือกรณีของพระอานนท์ที่ขอให้พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมในสถานที่ต่างๆ กลุ่มที่สองให้เหตุผลว่ามีความสัมพันธ์กันอยู่บ้าง โดยเฉพาะระหว่างการศึกษาและการบรรลุธรรม เช่น กรณี สามเณรทัพพมัลลบุตรที่สามารถบรรลุธรรมได้ขณะปลงผม โดยอาศัยการพิจารณาจิตตามหลักปัญจกกรรมฐานเท่านั้น ขณะที่กลุ่มที่สามปฏิเสธความสัมพันธ์ดังกล่าว โดยให้เหตุผลว่าการบรรลุธรรมสามารถเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องผ่านการศึกษาและการปฏิบัติตามลำดับขั้นตอน เช่น กรณี พระอัญญาโกณฑัญญะที่ได้ดวงตาเห็นธรรมเพียงแค่การฟังพระธรรมจกกับปวัตตสูตรเท่านั้น โดยไม่จำเป็นต้องศึกษาและปฏิบัติมาก่อน บทความนี้ ผู้เขียนให้เหตุผลว่า ทั้งสามสิ่งต้องมีความสัมพันธ์กัน เพราะว่า 1) ปริยัติทำหน้าที่เป็นแผนที่นำไปสู่เป้าหมาย การปฏิบัติหมายถึงการเดินตามแผนที่ที่กำหนดไว้ และปฏิเวธเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากการเดินตามแผนที่นั้นอย่างถูกต้อง 2) การปฏิบัติที่ถูกต้องจำเป็นต้องอาศัยการศึกษาปริยัติอย่างดี และการบรรลุธรรมสามารถเกิดขึ้นได้จากการปฏิบัติที่ถูกต้องตามลำดับ

คำสำคัญ: ปริยัติ; ปฏิบัติ; ปฏิเวธ; พุทธปรัชญาเถรวาท

Abstract

In this paper, an attempt was purposely made to analyze the relationship between the study of the scriptures, the practice and the realization in Theravada Buddhist philosophy. A question is asked: Is there any relationship between three of

them? In answering this question, the first group argues that three of them must have relationship because the realization needs the complete study of scriptures, the practice in accordance with the prescribed methods, and then realization could be made accordingly; it serves as the map where one needs to follow, otherwise the goal cannot be obtained as it appears in *Saṅgīti Sutta* or the case of Ānanda who asked the Buddha to deliver Dhamma in various places, the second argues that there are some relationship especially the practice and the realization, the case of a novice named Dabbamallaputta who could attain the realization while shaving the hair by means of contemplating the mind in accordance with the principle of *Pañcakakamma* only, and the third rejects such relationship by arguing that realization can be made without the following the first and the second steps just as the case of Aññākoṇḍañña who got realization by only paying attention to *Dhammacakkappavattana Sutta* where the study of scriptures and the practice are not needed. In this paper, I argue that there must be the relationship of the three because 1) they act as the map leading to the goal; the practice basically means following the given map and the realization is the result gained from following the map correspondingly and 2) the right practice requires the good study of scriptures and the realization can be caused by the right practice respectively.

Keywords: the study of scriptures; the practice; the realization; Theravada Buddhist Philosophy

บทนำ

การศึกษาสงฆ์ไทยในสังคมปัจจุบัน มีความเห็นแตกแยกออกไปหลายฝ่าย โดยฝ่ายที่ 1 เห็นว่าการศึกษาปริยัติธรรมมีความสำคัญต่อการปฏิบัติและทำให้บรรลุเป้าหมายสูงสุดของการศึกษาสงฆ์คือการบรรลุธรรม กลุ่มนี้ได้แก่กลุ่มพระมหาเถระสายพระสารีบุตรเถระ ดังปรากฏในสังคิยสูตร พระสารีบุตรท้วงใยการศึกษาสงฆ์เห็นควรรวบรวมศึกษาธรรมคำสอนเป็นเบื้องต้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 364 หน้าที่ 288-343 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) และคณะสงฆ์หลักอันมีมหาเถรสมาคมที่จัดให้มีการศึกษาพระปริยัติธรรมทั้งแผนกธรรมและแผนกบาลี ที่เรียกว่า “การศึกษาพระปริยัติธรรม” หมายความว่า การศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในพระไตรปิฎก (ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 136 ตอนที่ 50 ก 16 เมษายน 2562) ส่วนฝ่ายที่ 2 มีความเห็นว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมไม่มีความจำเป็นก็ได้ เพราะลงมือปฏิบัติ ทำให้บรรลุธรรมได้เช่นกัน เช่น กรณีพระจักขุบาลเถระ หรือเดิมชื่อพระมหาปาละ ที่ทูลถามฐานะในทางพระพุทธศาสนาเมื่อทราบว่ามีฐานะ 2 คือ คันถฐานะและวิปัสสนาฐานะ จึงมุ่งเน้นไปด้านวิปัสสนาฐานะด้วยคิดว่าตนเองบวชเมื่ออายุมากแล้ว ควรมุ่งบำเพ็ญเพียรเพื่อบรรลุธรรมมากกว่าการศึกษาหลักธรรมก่อน เป็นต้น (พระธัมมปทัฏฐกถาแปล เล่ม 1 หน้าที่ 10 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2565) และฝ่ายที่ 3 มีความเห็นว่า ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ไม่จำเป็นต้องสัมพันธ์กันก็

สามารถที่จะบรรลุเป้าหมายหรือบรรลุธรรมได้ โดยเฉพาะพระสาวกในครั้งพุทธกาล เช่น พระอัญญาโกณฑัญญะ บรรลุธรรมขณะฟังพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 17 หน้าที่ 24 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) หรือท่านพระสารีบุตรฟังธรรมคิธรรมจากพระอัสสชิทำให้ได้ดวงตาเห็นธรรมได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 60 หน้าที่ 73-74 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาที่น่าสนใจ

พุทธปรัชญาเถรวาทวางระบบการจัดการศึกษาไว้ 3 ระบบ ที่เรียกว่า ระบบการศึกษาพระสังฆธรรม 3 แบบ ได้แก่ ปรียติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ปรียตินั้น ได้แก่ การเล่าเรียนศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาเล่าเรียนพระพุทธรูปหรือคำสอนของพระพุทธเจ้า อย่างที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและหนังสืออธิบายต่างๆ อย่างที่ 2 ปฏิบัติ คือ การลงมือทำ เอาความรู้ที่ได้จากการศึกษาเล่าเรียนนั้นมาใช้ในการ และประการที่ 3 ปฏิเวธ คือ การได้รับผลจากการปฏิบัตินั้น ในสังฆธรรมทั้ง 3 ประการนี้ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายให้เห็นว่า ปฏิบัติเป็นตัวกลาง ซึ่งอยู่ในระหว่างปรียติกับปฏิเวธ เป็นตัวที่ทำให้ปรียติหรือการศึกษาเล่าเรียนมีความหมายเป็นจริงเป็นจังขึ้น และส่งผลไปถึงปฏิเวธ หรือการได้รับผล จึงนับว่าเป็นสิ่งสำคัญมาก ปฏิบัตินั้นนอกจากเป็นส่วนที่อยู่กลาง เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดผลจริงจัง และปรากฏว่า เป็นคำที่ใช้ในภาษาไทยมาก ไม่เหมือนอย่าง 2 คำต้นกับคำสุดท้าย กล่าวคือ คำว่าปรียติกับปฏิเวธนั้น หลายคนไม่คุ้นหูและไม่ค่อยเข้าใจความหมาย แต่คำว่าปฏิบัติ เรานำมาใช้ในภาษาไทยเป็นคำสามัญธรรมดา ใช้จนกระทั่งในชีวิตประจำวัน เรียกว่าปฏิบัติทั้งนั้น ไม่ว่าในเรื่องอะไร การปฏิบัติที่ว่าสำคัญ ทำให้ปรียติมีความหมายเป็นจริงเป็นจัง และส่งผลไปยังปฏิเวธให้เกิดผลขึ้นนั้น ว่าที่จริงแล้วการปฏิบัติจะทำให้เกิดผลจริงจังได้ ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องด้วย และที่จะปฏิบัติได้ถูกต้องนั้นก็เพราะว่ามีความรู้ถูกต้อง คือได้เล่าเรียนมา ปรียตินั้นเปรียบอย่างหนึ่งเหมือนกับว่า เราจะเดินทาง เราจะต้องรู้ที่ทางที่เราจะไปเสียก่อนว่าเราจะไปไหน ที่นั้นเป็นอย่างไร ถ้าเป็นสถานที่ที่มีการเดินทางซับซ้อน เราอาจจะต้องเรียนรู้ให้ละเอียดลงไปถึงรายการในระหว่างทางว่า เดินทางไปถึงไหน จะพบอะไรบ้างให้เป็นที่ยกหมายที่สังเกต อาจจะต้องมีแผนที่ที่บอกทางจะต้องมีเข็มทิศ ปรียตินั้นเปรียบเหมือนแผนที่ เปรียบเหมือนเข็มทิศ ตลอดจนกระทั่งความรู้ในภูมิศาสตร์ที่จะทำให้เราเดินทางไปด้วยความถูกต้อง ถ้าเรามีแผนที่ มีเข็มทิศ มีความรู้ในภูมิศาสตร์เกี่ยวกับท้องถิ่นที่จะไปอย่างถูกต้องแล้ว เราสามารถเดินทางด้วยความมั่นใจ และทำให้เราเดินทางไปถึงจุดหมาย การเดินทางนั้นแหละคือตัวการปฏิบัติ และการถึงจุดหมาย ก็คือผลที่ได้รับเรียกว่าปฏิเวธ (พระราชมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต), 2530)

จะเห็นได้ว่า ปรียติ เป็นจุดเริ่มต้นที่ชี้แนวทางการปฏิบัติธรรม ปฏิบัติเป็นการนำเอาหลักการมาลงมือปฏิบัติตามในเชิงทดลอง ตรวจสอบเครื่องมือว่าจะได้ผลตามที่ศึกษาหรือไม่ ส่วนปฏิเวธ คือ ผลลัพธ์ของการนำปรียติมาปฏิบัติอย่างถูกต้อง หลักการทั้ง 3 ประการนั้นเกี่ยวข้องกันในกระบวนการพัฒนาจิตใจ เพื่อเข้าถึงความจริงและหลุดพ้นจากทุกข์ ดังนั้น บทความนี้ ต้องการที่จะนำเสนอว่าโดยแท้จริงแล้ว ปรียติ ปฏิบัติ และปฏิเวธในมุมมองของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอยู่จริง แม้จะไม่มากแต่ยังนับว่ามีอยู่ ซึ่งจะได้นำเสนอต่อไป

ความหมายของปรียติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ

ในประเด็นเบื้องต้น จะกล่าวถึงความหมายของปรียติ ปฏิบัติและปฏิเวธก่อน

1. ความหมายของปริยัติ ปริยัติ หมายถึง การศึกษาเรียนรู้พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยผ่านทางพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นแนวทางที่ช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจหลักคำสอนทางพุทธศาสนาอย่างถูกต้อง โดยหลักจริง ๆ แล้ว คือการศึกษาหลัก นวังคัสตฤศาสดร์ คือ คำสั่งสอนของพระศาสดามีน้อง 9 อย่าง ประกอบด้วย 1) สุตตะ พระสูตรทั้งหลาย รวมทั้งพระวินัยปิฎกและนิกาย 2) เคยยะ ข้อความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน ได้แก่พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด 3) เวยยาकरणะ ไวยาकरण คือความร้อยแก้วล้วน ได้แก่พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด และพระสูตรที่ไม่มีคาถา เป็นต้น 4) คาถา ข้อความร้อยกรองล้วน เช่น ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น 5) อุทาน ได้แก่พระคาถาพุทธอุทาน 82 สูตร 6) อิติวุตตะกะ พระสูตรที่เรียกว่าอิติวุตตะกะ 110 สูตร 7) ชาดก ได้แก่ ชาดก 550 เรื่อง 8) อัပ္ပุตตรัม เรื่องอัศจรรย์ คือพระสูตรที่กล่าวถึงข้ออัศจรรย์ต่างๆ 9) เวทลลสะ พระสูตรแบบถาม-ตอบที่ให้เกิดความรู้และความพอใจแล้วชักถามยิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่น จูฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร เป็นต้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 1 หน้า 24 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549)

ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ พระสาวกผู้เชี่ยวชาญในคันถธุระมีหลายรูป เช่น สายพระวินัย ประกอบด้วย พระอุบาลีผู้เชี่ยวชาญพระวินัยอย่างยิ่งในยุคต้น ต่อมาเมื่อพระทาสกะ พระโสณกะ พระสิคคะ และพระโมคคัลลบุตรสืบทอดพระวินัยในอินเดียในยุคต่อมาเรื่อยมาจนถึงยุคพระจูฬกัณณะ พระติสสะ พระจูฬเทวะ และพระสิวะสืบทอดในเกาะลังกา สายพระสูตรและพระอภิธรรมประกอบด้วย พระอานนท์ผู้เชี่ยวชาญพระสูตรและพระอภิธรรมอย่างยิ่งในยุคต้น ต่อมาเมื่อพระเถระอีกหลายรูปสืบทอดจากยุคสู่ยุค ในสมัยพระพุทธเจ้าพระทัฬหะมัลลบุตร ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้จัดที่นั่งที่นอนและจัดภัตตาหารถวายภิกษุ วิธีการจัดสถานที่รองรับพระสงฆ์ คือจัดแจงเสนาสนะสำหรับหมู่ภิกษุที่มีคุณสมบัติเสมอกันไว้ที่เดียวกัน จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ทรงพระสูตรรวมกันไว้แห่งหนึ่งด้วยประสงค์ว่า “ภิกษุเหล่านั้นจักชักซ้อมพระสูตรกัน” จัดแจงเสนาสนะ สำหรับภิกษุผู้ทรงพระวินัยรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่า “ภิกษุเหล่านั้นจักวินิจัยพระวินัยกัน” จัดแจงเสนาสนะสำหรับภิกษุผู้ทรงพระอภิธรรมรวมกันไว้แห่งหนึ่ง ด้วยประสงค์ว่า “ภิกษุเหล่านั้นจักสนทนาพระอภิธรรมกัน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 1 ข้อที่ 381-382 หน้า 413-414 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ข้อความเหล่านี้คือหลักฐานแสดงถึงความรุ่งเรืองของคันถธุระในสมัยพุทธกาล

ดังนั้น ปริยัติจึงเป็นขั้นแรกของการพัฒนาทางธรรมที่เน้นการศึกษาและความเข้าใจในหลักการก่อนที่จะนำไปสู่การปฏิบัติและการบรรลุธรรมในที่สุด

2. ความหมายของปฏิบัติ ปฏิบัติ หมายถึง การลงมือทำหรือการประพฤติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างเป็นระบบและมีวินัย โดยอาศัยหลักธรรมเป็นแนวทางในการฝึกฝนตนเองเพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามทั้งทางจิตใจและปัญญา ในทางพระพุทธศาสนา “ปฏิบัติ” มักหมายถึง ปฏิบัติธรรม หรือ การปฏิบัติตามไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา โดยเน้นการฝึกฝนตนเองให้ก้าวหน้าไปตามลำดับ ดังนี้ 1) การปฏิบัติด้านศีล การรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย หลีกเลียงการกระทำที่เป็นอกุศล 2) การปฏิบัติด้านสมาธิ การฝึกจิตให้มั่นคง มีสติ และเกิดความสงบ 3) การปฏิบัติด้านปัญญา การใช้ปัญญาพิจารณาสังขาร จนเกิดความเข้าใจในไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา)

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า วัฏฏะคือ เอาธรรมมาปฏิบัติ เอาธรรมมาใช้ เอามาใช้ดำเนินชีวิตการทำงาน คือเอาธรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตจริง ทำให้เป็นชีวิตที่ดีมีความสุขนั่นเอง เมื่อปฏิบัติธรรมหมายถึงว่า เอาธรรมมาใช้ในชีวิตจริง หรือเอามาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิต ถ้ายังไม่ได้ใช้ ก็ไม่เรียกว่าเป็นการปฏิบัติ ว่าถึงตัวคำว่า “ปฏิบัติ” เองนี้ เดิมมันแปลว่า “เดินทาง” มาจากภาษาบาลี ของเดิมนั้น มีคำคล้ายๆ กันอีกคำหนึ่งคือ “ปฏิบัติ” “ปฏิบัติ” แปลว่าอะไร จะเห็นได้ในคำว่า “มัชฌิมาปฏิบัติ” ที่เราแปลกันว่า “ทางสายกลาง” มัชฌิมา แปลว่า สายกลาง และปฏิบัติ แปลว่า ทาง ทางคืออะไร ทางนั้นคือ ที่ที่จะเดิน คำว่าปฏิบัติ คือที่ที่จะเดิน คำว่าปฏิบัติ กับคำว่าปฏิบัตินี้เป็นคำเดียวกัน รากศัพท์เหมือนกัน ถ้าเป็นกริยา มีรูปเป็น ปฏิปชติ แปลว่า ดำเนิน หรือเดินทาง เพราะฉะนั้น ปฏิปชติ มาเป็น ปฏิบัติ หรือเป็นปฏิบัติก็ตาม แปลว่า การเดินทาง หรือแปลว่า ทางที่เดิน ถ้าเป็นการเดินทางนิยมใช้ในรูปว่า ปฏิบัติ หรือไทยใช้ว่า ปฏิบัติ ถ้าเป็นทางที่เดินนิยมใช้ ปฏิบัติ เพราะฉะนั้น เราเอาถ้อยคำสำหรับสิ่งที่เป็นรูปธรรมนั่นเอง มาประยุกต์ใช้ในทางนามธรรม (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2565)

ดังนั้น ปฏิบัติ คือการนำหลักธรรมมาใช้ในชีวิตจริงผ่านการฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง เพื่อพัฒนาตนเองไปสู่ความรู้แจ้งและการหลุดพ้นจากทุกข์

3. ความหมายของปฏิเวธ ปฏิเวธ หมายถึง การแทงตลอด รู้ทะลุปรุโปร่ง ตรัสรู้ ผลแห่งการปฏิบัติ (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2565) ดังนั้น ปฏิเวธ หมายถึงการเข้าใจความจริงของธรรมชาติหรือสัจธรรมโดยตรง ซึ่งเกิดขึ้นจากการปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้อง เช่น การเจริญสมาธิ (สมถะ) และวิปัสสนา (การเห็นความจริงตามความเป็นจริง) มีลักษณะสำคัญคือ 1) การรู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจ 4 (ทุกข์, สมุทัย, นิโรธ, มรรค) 2) การหลุดพ้นจากอวิชชา (ความเศร้าหมองของจิต) 3) การบรรลุธรรมในระดับต่าง ๆ เช่น โสตาปัตติผล, สกทาคามีผล, อนาคามีผล, อรหัตผล ดังนั้น ปฏิเวธ คือผลลัพธ์สูงสุดของการปฏิบัติธรรมที่นำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์และการบรรลุพระนิพพาน

4. ความเสื่อมและความเจริญของปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ หลักการทั้ง 3 ประการดังกล่าวเรียกตามคัมภีร์พระไตรปิฎกพระสัทธรรม 3 ซึ่งเบื้องต้นจะกล่าวถึงเหตุแห่งความเสื่อมของพระสัทธรรม สาเหตุเบื้องต้นคือการไม่ศึกษาปริยัติธรรม ดังปรากฏข้อความในวินัยปิฎก มหาวีกังค์ ที่พระพุทธองค์ตรัสตอบคำถามของพระสารีบุตรว่าทำไมพรหมจรรย์ในศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ก่อนๆ เสื่อมสูญเร็ว เพราะพระศาสนาในยุคนั้นมีอายุยาวนาน จึงไม่มีการรวบรวมพระธรรมวินัยไว้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 1 ข้อที่ 11 หน้าที่ 19 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) หรือที่ปรากฏปฐมสัทธัมมโสนสูตรที่ว่า ธรรม 5 ประการที่ทำให้สัทธรรมเสื่อมมี การไม่ฟังโดยไม่เคารพ ไม่เรียนโดยไม่เคารพ ไม่ทรงจำโดยไม่เคารพ ไม่ใคร่ควรอรรถแห่งธรรม รู้ธรรมแล้วไม่ปฏิบัติตาม (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 252 หน้าที่ 154 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) หรือในทุติยสัทธัมมโสนสูตร ที่กล่าวถึงความเสื่อมแห่งสัทธรรม 5 ประการ มีการไม่เรียน ไม่แสดง ไม่บอกธรรม ไม่สาธยาย ไม่ตรีกตามธรรมตามที่เรียนมา (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 254 หน้าที่ 155 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) หรือในสุคตวินยสูตร ว่าด้วยมูลเหตุที่ทำให้พระสัทธรรมเลอะเลือนจนเสื่อมสูญ 4 ประการ มี เล่าเรียนพระสูตรที่ถือกันมาผิดๆ เป็นต้น (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 21 ข้อที่ 222 หน้าที่ 160 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

วิทยาลัย, 2539) ในบางพระสูตรมีนัยไปกับการปฏิบัติ เช่น ในตติยอนาคตสูตร ว่าด้วยภัยในอนาคตที่ว่า ในอนาคต เมื่อหมู่ภิกษุไม่เจริญกาย ไม่เจริญศีล ไม่เจริญจิต ไม่เจริญปัญญา..ทำให้พระธรรมพระวินัยเลอะเลือน (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 22 ข้อที่ 144 หน้าที่ 79 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) จะเห็นได้ว่า ความเสื่อมและความเจริญของปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธนั้น เกิดขึ้นจากบุคลากรในองค์กรโดยเฉพาะพระสงฆ์ศึกษาผิดจากพระธรรมวินัย แล้วประพฤติปฏิบัติผิดสอนธรรมที่ผิด นำไปสู่เป้าหมายที่ผิด หากศึกษาถูกต้อง ปฏิบัติถูกต้อง ย่อมทำให้พระสัทธรรมถูกต้องในที่สุด

ความสัมพันธ์ระหว่างปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ

จากประเด็นคำถามที่ว่า ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ มีความสัมพันธ์กันหรือไม่อย่างไรนั้น สามารถแยกมาวิเคราะห์ให้เห็นอยู่ 3 กลุ่มด้วยกัน คือ 1) ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ มีความสัมพันธ์กันทั้งหมด 2) ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ มีความสัมพันธ์กันบางอย่างเท่านั้น และ 3) ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ สามารถเกิดขึ้นได้เฉพาะตน ไม่มีความสัมพันธ์กันเลย ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

กลุ่มที่ 1 หลักการทั้ง 3 มีความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน เพราะว่า การศึกษาสงฆ์ในครั้งพุทธกาล คือการศึกษาตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 20 ข้อที่ 87 หน้าที่ 312 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) การศึกษาตามหลักไตรสิกขานั้น เป็นกระบวนการพัฒนาตนเองตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ (1) ศีล ความประพฤติทางศีลธรรม เป็นพื้นฐานของการศึกษาและการปฏิบัติธรรม หมายถึงการรักษากาย วาจา ให้เรียบร้อย ปราศจากการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ตัวอย่าง ได้แก่ ศีล 5 สำหรับฆราวาส และศีล 227 สำหรับพระภิกษุ (2) สมาธิ การฝึกจิตให้มั่นคง เป็นการพัฒนาจิตให้แน่วแน่ มีสมาธิ และสงบจากนิวรณ์ ฝึกให้จิตมีความตั้งมั่น ไม่ฟุ้งซ่าน พร้อมสำหรับการเจริญปัญญา ตัวอย่าง ได้แก่ การฝึกอานาปานสติ (สติอยู่กับลมหายใจ) และสมถกรรมฐาน (การทำสมาธิ) และ (3) ปัญญา ความรู้แจ้งในสัจธรรม เป็นขั้นสูงสุดของไตรสิกขา หมายถึงปัญญาที่เกิดจากการเห็นความจริงของสรรพสิ่ง ปัญญานี้เกิดจากการไตร่ตรอง ศึกษา และปฏิบัติ จนสามารถเห็นไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) ได้อย่างชัดเจน ตัวอย่าง ได้แก่ วิปัสสนากรรมฐาน (การเจริญปัญญาโดยการพิจารณาความไม่เที่ยงของสรรพสิ่ง)

อันที่จริงแล้ว การศึกษาพระปริยัติธรรมเป็นหัวใจสำคัญของการดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนา นับตั้งแต่สมัยพุทธกาลตราไปถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากความห่วงใยของพระสารีบุตรเถระที่มองว่าในอนาคตกาลหากไม่มีการศึกษาพระปริยัติ จะทำให้คนไม่มีหลักการที่ถูกต้อง และไม่สามารถเข้าถึงปฏิเวธในที่สุด ซึ่งท่านมองถึงการแตกแยกกันของนักบวชนิครนถ์หลังจากสิ้นศาสนา ดังมีปรากฏในสังคิยสูตร ที่ฉนิกาย ปาฏิภวรรค (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 221-163 หน้าที่ 222-287 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) และข้อความในทสุตตรสูตร (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 364 หน้าที่ 288-343 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ได้แสดงถึงตัวอย่างการจัดหมวดธรรมเป็นหมวดเป็นหมู่ โดยพระสารีบุตร ซึ่งเมื่อพระพุทธองค์ทรงสดับแล้วทรงประทานสาธุการ ทรงให้ชื่อว่าสังคิยปริยาย อันเป็นแนวทางแห่งการรวบรวมพระธรรมวินัยในครั้งนั้น และในยุคต่อ ๆ มา มีการสังคายนาเพื่อตรวจสอบความถูกต้องของหลักคำสอน ซึ่งการ

“สังคายนา” หรือ “สังคีติ” คือการจัดระเบียบหลักคำสอนไว้เป็นหมวดหมู่ สะดวกแก่การจดจำ นำไปอ้างอิง เป็นการทำให้หลักการให้ถูกต้องชัดเจน เมื่อหลักการถูกต้อง เป้าหมายย่อมถูกต้องเช่นกัน

ดังนั้น ในกลุ่มนี้ที่เห็นว่ามีความสัมพันธ์กันเพราะมีข้อยืนยันว่า 1) ปริยัติเป็นพื้นฐานของ ปฏิเวธ เพราะว่า การบรรลุลหรรณ (ปฏิเวธ) ต้องเริ่มต้นจากการศึกษาและเข้าใจคำสอน (ปริยัติ) อย่างถูกต้องก่อน หากไม่มีความรู้ในหลักธรรม เช่น อริยสัจ 4 หรือมรรคมีองค์ 8 ย่อมไม่สามารถปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง และไม่สามารถบรรลุลหรรณได้ 2) ปริยัติเชื่อมโยงสู่การปฏิบัติ เมื่อปริยัติทำให้เข้าใจวิธีการปฏิบัติ เช่น การเจริญสติ สมาธิ และวิปัสสนา ซึ่งเป็นเครื่องมือที่นำไปสู่การหลุดพ้น (ปฏิเวธ) การปฏิบัติที่ไม่ได้อาศัยปริยัติ อาจทำให้เกิดความเข้าใจผิดหรือการปฏิบัติที่ไม่ถูกต้อง และ 3) ปฏิเวธเป็นผลลัพธ์ของปริยัติและปฏิบัติ เมื่อศึกษาปริยัติและนำไปปฏิบัติจริงจนเข้าใจธรรมด้วยใจที่บริสุทธิ์ ย่อมเกิดการ รู้แจ้งแทงตลอด ในธรรมชาติของความจริง นั่นคือ ปฏิเวธ

จะเห็นได้ว่า การที่องค์กรสงฆ์จะดำรงอยู่ได้ต้องอาศัยหลักศาสนธรรม นำไปปฏิบัติ แล้วจึงจะบรรลุลหรรณได้ ซึ่งสอดคล้องกับข้อความในปฐมสัทธัมมโมสสุตตที่ว่า ธรรม 5 ประการที่ทำให้สัทธรรมเสื่อมมีการไม่ฟังโดยเคารพเป็นต้น หรือความหวั่นไหวของพระสารีบุตรเถระทำให้มีการรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ จนเป็นต้นแบบแห่งการสังคายนาที่ปรากฏในสังคีตสูตร

กลุ่มที่ 2 เสนอว่า มีความสัมพันธ์บางอย่าง การศึกษาปริยัติธรรมไม่มีความสำคัญ หรืออาจเป็นอุปสรรคของการปฏิบัติได้ เช่น ขณะปฏิบัติธรรมมีการดการอ่านตำราวิชาการต่าง ๆ จึงเน้นไปที่การปฏิบัติกับปฏิเวธเท่านั้น ในอรรถกถาธรรมบทพุทธทศนิกาย ได้กล่าวถึงการศึกษาสงฆ์ในสมัยพระพุทธเจ้าเรียกว่า“ธุดะ” มี 2 อย่าง คือ คณธุดะ เรียนคัมภีร์ ทรงจำ ทำให้คล่องปาก ได้แก่ การศึกษานวังกสตุตถศาสตร์ และวิปัสสนาธุดะ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน (มหาจุฬาลงกรณกถาธมมปทภูทกถาณณนา เล่มที่ 1 ข้อที่ 1 หน้าที่ 6 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2549) ปัจจุบันคำว่า การศึกษาสงฆ์ มีนัยหมายถึงการศึกษาพระปริยัติธรรม(ปริยัติสัทธรรม) หรือปริยัติศึกษาเป็นหลักได้แก่คณธุดะนั่นเอง ในขณะที่ “วิปัสสนาธุดะ” หมายถึง พระปฏิบัติสัทธรรม (ศีล สมาธิ ปัญญา) เป็นการศึกษาอบรมกล่อมเกลادنเองทั้งด้านร่างกายและจิตใจให้มีความเรียบร้อยดีงาม (พระราชปริยัติกวี, 2562)

1. กลุ่มคณธุดะ กลุ่มที่เริ่มจากการศึกษาเล่าเรียนพุทธพจน์ โดยมีความเห็นว่า คัมภีร์คือหัวใจหลักของศาสนา มีตัวอย่างเช่น พระโปฐิตะ หรือ ภิกษุโบลานเปลา ซึ่งมีเรื่องเล่าว่า พระโปฐิตะนั้นเป็นผู้ทรงพระไตรปิฎก บอกธรรมแก่ภิกษุ 500 รูป พระศาสดาทรงดำริว่า “ภิกษุนี้ ย่อมไม่มีแม้ความคิดว่า เราจักทำการสลัดออกจากทุกข์แก่ตน เราจักยังเธอให้สังเวช” แต่นั้นมา พระองค์ย่อมตรัสกะพระเถระนั้นว่า “มาเถิด คุณโบลานเปลา, นั่งเถิด คุณโบลานเปลา, ไปเถิด คุณโบลานเปลา” พระโปฐิตะนั้นคิดว่า “เราย่อมทรงไว้ซึ่งพระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา บอกธรรมแก่ภิกษุ 500 รูป ถึง 18 คณะใหญ่ เมื่อเป็นเช่นนั้น พระศาสดายิ่งตรัสเรียกเราเนื่องๆ ว่า “คุณโบลานเปลา” พระศาสดาตรัสเรียกเราอย่างนี้ เพราะความไม่มีคุณวิเศษ มีมานเป็นต้นแน่แท้ สุดท้ายท่านได้บรรลุลหรรณเพราะการฝึกจิต (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลภาษาไทย เล่มที่ 25 ข้อที่ 208 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2534)

2. กลุ่มวิปัสสนาธุดะ กลุ่มนี้มีความเห็นว่า การลงมือปฏิบัติสามารถบรรลุลหรรณได้เร็วยิ่งขึ้น ด้วยเหตุปัจจุบันแห่งอายุ เช่น พระราธะ ที่เข้ามาบวชเมื่ออายุมากแล้ว และกลุ่มที่มีบารมีสั่งสมมา

ก่อนสามารถบรรลุได้เร็ว เช่น กรณีพระทัพพมัลลบุตร พระโอรสแห่งพระเจ้ามัลลบุตร เมื่ออายุได้ 7 ขวบ ย้ายได้พาไปบรรพชา ขณะกำลังปลงผม อุปัชฌาย์ให้พิจารณา “ตจปัญจกกรณฐาน” หลังจากพิจารณาตจปัญจกกรณฐาน ทำให้บรรลุชั้นโสดาบัน พอพระอุปัชฌาย์โกณณคัมภีร์ครั้งที่ 1 บรรลุชั้นสกทาคามี ปลงผมครั้งที่ 2 บรรลุชั้นอนาคามี และครั้งที่ 3 ท่านได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลภาษาไทย เล่มที่ 32 เล่ม 1 ภาค 1 หน้าที่ 423-427 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2534)

จะเห็นได้ว่า กลุ่มที่ 2 นี้ มีความเห็นว่าปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธนั้น สัมพันธ์กันบางอย่าง โดยใช้ข้อยืนยันตามหลักธรรมา 2 ประการ ได้แก่ คันถธรรมา และวิปัสสนาธรรมา ตัวอย่างกรณีการบวชเมื่อหนุ่มให้เริ่มศึกษาคันถธรรมาก่อน เช่น พระจุฬปันถกะ เมื่อเข้ามาบวชแล้วต้องศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยให้เข้าใจชัดเจนก่อน เป็นการบ่มเพาะไปตามลำดับ หากบวชเมื่อแก่ให้มุ่งไปศึกษาวิปัสสนาธรรมา เช่น พระจักขุบาลเถระ หรือพระราธเถระ เป็นต้น

กลุ่มที่ 3 เสนอว่า ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ไม่จำเป็นต้องสัมพันธ์กันก็สามารถที่จะบรรลุเป้าหมายหรือบรรลุธรรมได้ ซึ่งคำว่า การบรรลุธรรมเบื้องต้นในทางพุทธปรัชญาเรียกว่า การได้ดวงตาเห็นธรรม (โสดาปัตติผล) มีกรณีศึกษาเช่น

1. พระอัญญาโกณฑัญญะ ท่านพระอัญญาโกณฑัญญะ เดิมเป็นพราหมณ์ชื่อโกณฑัญญะ ได้บวชติดตามพระโพธิสัตว์พร้อมด้วยพราหมณ์หนุ่มอีก 4 รวมเรียกว่า ปัญจวัคคีย์ หลังจากที่ได้พระพุทธรูปองค์ตรัสรู้แล้ว ได้มาแสดงพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตรที่ป่าอิสิปตนมฤทายวันในวันเพ็ญเดือน 8 ขณะที่ท่านฟังธรรมได้ไตร่ตรองไปตามธรรมซึ่งกล่าวถึงเรื่องอริยสัจ 4 ทำให้ได้ดวงตาเห็นธรรม ดังข้อความในพระสูตรที่ว่า “ธรรมจักขุ อันปราศจากธุลีปราศ จากมลทินได้เกิดแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา” และในพระยังได้กล่าวเสริมว่า ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงเปล่งพระอุทานว่า “ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะ ได้รู้แล้วหนอ ผู้เจริญทั้งหลาย โกณฑัญญะ ได้รู้แล้วหนอ” ดังนั้น คำว่า “อัญญาโกณฑัญญะ” นี้ จึงได้เป็นชื่อของท่านพระโกณฑัญญะนั้นแล (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 17 หน้าที่ 22-24 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) จากกรณีดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การบรรลุธรรมหรือการได้ดวงตาเห็นธรรมของท่านพระอัญญาโกณฑัญญะไม่ได้เกี่ยวข้องกับการศึกษาพระปริยัติ หรือการลงมือปฏิบัติตามวิธีการแห่งสมณธรรมฐานหรือวิปัสสนากรรมฐานแต่อย่างใด

2. พระสารีบุตรเถระ ท่านพระสารีบุตร เดิมที่เป็นบุตรเศรษฐีเปื้อนหายในโลภียวิสัยจึงเข้ามาบวชในสำนักของสัณขียปริพาชก ได้นามว่า สารีบุตรปริพาชก วันหนึ่งขณะที่ท่านเดินไประหว่างทางได้พบพระอัสสชิเถระกำลังเดินรับบิณฑบาต เกิดความเลื่อมใสในวัตรปฏิบัติ จึงเดินตามจนถึงที่พระเถระพักฉันภัตตาหาร เมื่อพระเถระฉันภัตตาหารแล้ว จึงขอโอกาสฟังธรรม พระเถระพูดออกตัวว่าเป็นพระใหม่ ไม่สามารถกล่าวธรรมที่ลึกซึ้งได้ จึงกล่าวเพียงว่า “ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้” ในพระสูตรยังได้กล่าวว่า เพราะได้ฟังธรรมปริยายนี้ ธรรมจักขุ อันปราศจากธุลี ปราศจากมลทินได้เกิดขึ้นแก่สารีบุตรปริพาชกว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ 4 ข้อที่ 60 หน้าที่ 73-74 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) จากกรณีนี้ จะเห็นได้ว่า การบรรลุธรรมของสารีบุตรปริพาชก ไม่ได้เกี่ยวกับ

การศึกษาพระปริยัติธรรม หรือการลงมือปฏิบัติตามรูปแบบ และสิ่งที่รู้กับสิ่งที่ฟังนั้นมีเนื้อความไม่ตรงกัน จึงเห็นว่าการบรรลุดุธรรมนั้นเป็นเอกเทศ

จากกรณีตัวอย่างทั้ง 2 กรณี ซึ่งปรากฏในพระสูตรที่กล่าวถึงพระสาวกในครั้งพุทธกาล คือ การได้ดวงตาเห็นธรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะเพราะฟังพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร หรือการได้ดวงตาเห็นธรรมของสารีบุตรปริพาชกเพราะฟังคตธรรมจากพระอัสสชิ เป็นข้อยืนยันได้ว่า การบรรลุดุธรรมนั้นเป็นเอกเทศต่างหาก ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับปริยัติ ปฏิบัติเลย

ในส่วนทัศนะของผู้เขียนเห็นว่า โดยเนื้อแท้แล้ว ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ มีความสัมพันธ์กันแม้ไม่ปรากฏชัดเจน ดังความเห็นของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ที่ว่า การปฏิบัติธรรมต้องอาศัยความเข้าใจที่ถูกต้องในหลักธรรม เพื่อหลีกเลี่ยงความเข้าใจผิด การศึกษาปริยัติช่วยชี้แนะแนวทางในการปฏิบัติ เช่น การรู้จักไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) และอริยสัจ 4 ซึ่งเป็นรากฐานสำคัญในการพิจารณาและเจริญปัญญา เมื่อผู้ปฏิบัติเข้าถึงปฏิเวธ ประสบการณ์การบรรลุดุธรรมจะเป็นการยืนยันความถูกต้องของคำสอนในปริยัติ เช่น การเห็นไตรลักษณ์ด้วยปัญญาอันเกิดจากสมาธิและวิปัสสนา ย่อมเป็นการยืนยันว่าหลักธรรมที่ศึกษาไว้เป็นความจริง ดังนั้น ปริยัติ และ ปฏิเวธ มีความสัมพันธ์กันอย่างลึกซึ้งในกระบวนการพัฒนาทางธรรมในพระพุทธศาสนา โดยทั้งสองเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการศึกษาและปฏิบัติธรรมที่นำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ ซึ่งมีขั้นตอน 3 อย่าง ได้แก่ ปริยัติ (การศึกษา) ปฏิบัติ (การลงมือทำ) และ ปฏิเวธ (การบรรลุดุธรรม) (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2565)

จะเห็นได้ว่า ปริยัติ เป็นจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้และความเข้าใจในหลักธรรม ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญที่นำไปสู่การปฏิบัติ เพื่อฝึกฝนจิตใจและการกระทำ และเมื่อปฏิบัติถูกต้องจนถึงที่สุด ย่อมนำไปสู่ปฏิเวธ ซึ่งเป็นการบรรลุดุธรรมและเข้าถึงความจริงสูงสุดของชีวิตตามคำสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งสามส่วนนี้เกี่ยวข้องกันอย่างเป็นกระบวนการและเกี่ยวพันซึ่งกันและกันเพื่อการพัฒนาทางจิตวิญญาณอย่างสมบูรณ์

การประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน

การนำหลักปริยัติปฏิบัติและปฏิเวธมาใช้ในชีวิตประจำวันมีรายละเอียด ดังนี้

1. การประยุกต์หลักปริยัติเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน ปริยัติ คือการศึกษาและฟังธรรมะช่วยสร้างปัญญาในการดำเนินชีวิต เช่น การใช้หลักอริยสัจ 4 เพื่อแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน การประยุกต์หลักปริยัติในชีวิตประจำวัน คือการนำคำสอนและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เราได้ศึกษา (ปริยัติ) มาปรับใช้ในการดำเนินชีวิต เพื่อสร้างความสุข ความสงบ และลดทุกข์ในชีวิตประจำวัน เช่น

1.1 ศึกษาหลักธรรมพื้นฐานเพื่อความเข้าใจ เริ่มต้นจากการศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิต เช่น อริยสัจ 4 (ความจริงของชีวิต), ไตรลักษณ์ (อนิจจัง, ทุกขัง, อนัตตา) และ มรรคมีองค์ 8 ความเข้าใจในหลักธรรมช่วยให้เรามองโลกและชีวิตตามความเป็นจริง ทำให้เกิดปัญญาในการแก้ปัญหา

1.2 นำศีลมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ปฏิบัติตามศีล 5 เพื่อรักษาความสงบสุขในจิตใจและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้อื่น งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ (เมตตา) งดเว้นจากการลักทรัพย์

(ข้อสัตย์) จดเว้นจากการประพฤติดินในกาม (เคารพซึ่งกันและกัน) จดเว้นจากการพูดเท็จ (พูดความจริง) จดเว้นจากการเสพสิ่งมีนเมา (รักษาสติ) ฝึกเจริญสติในทุกกิจกรรม

1.3 นำหลัก สติปัฏฐาน 4 (กาย, เวทนา, จิต, ธรรม) มาประยุกต์ใช้ เช่น การตั้งสติขณะทำงานหรือทำกิจกรรมในชีวิตประจำวัน การเฝ้าสังเกตความรู้สึกหรืออารมณ์ตนเอง (เช่น ทุกข์ สุข โกรธ) เพื่อไม่ให้หลงไปกับอารมณ์

1.4 ใช้ปัญญาแก้ปัญหาและตัดสินใจ ใช้หลัก อริยสัจ 4 ในการเผชิญปัญหา ทุกข์ รู้ว่าปัญหาคืออะไร สมุทัย หาสาเหตุของปัญหา นิโรธ มองหาหนทางดับปัญหา มรรค ลงมือแก้ไขด้วยวิธีที่ถูกต้อง เช่น ใช้สติและปัญญาในการแก้ไข

1.5 พิจารณาความไม่เที่ยงของสิ่งต่าง ๆ ใช้หลัก ไตรลักษณ์ มามองสิ่งต่าง ๆ รอบตัว เช่น ความเปลี่ยนแปลงของชีวิต สุขหรือทุกข์ที่ไม่ยั่งยืน เพื่อปรับใจให้ยอมรับความเป็นจริงและลดความยึดติด

1.6 สร้างกุศลและทำความดีในชีวิตประจำวัน นำหลัก ทาน ศีล ภาวนา มาใช้ เช่น การช่วยเหลือผู้อื่น การพูดจาสุภาพ การทำสมาธิหรือแผ่เมตตา

1.7 ตัวอย่างการประยุกต์ในสถานการณ์จริง เช่น (1) ที่ทำงาน ใช้สติและปัญญาในการแก้ปัญหา ควบคุมอารมณ์ และปฏิบัติต่อเพื่อนร่วมงานด้วยเมตตาและความซื่อสัตย์ (2) ในครอบครัว ใช้หลักการให้ (ทาน) การอดทน (ขันติ) และการสื่อสารด้วยความจริง (พูดอย่างสุจริต) เพื่อสร้างความสัมพันธ์ที่ดี (3) ในยามทุกข์ใจ พิจารณาความไม่เที่ยงของทุกข์ และใช้สติในการเฝ้าดูจิตใจ ไม่ปล่อยให้อารมณ์ครอบงำ

ดังนั้น การประยุกต์หลักปริยัติในชีวิตประจำวันคือการนำความรู้ทางธรรมที่ได้ศึกษามาใช้เป็นแนวทางในการคิด การพูด และการกระทำ เพื่อพัฒนาตนเองทั้งทางจิตใจและพฤติกรรม ซึ่งช่วยสร้างความสุข ความสงบ และความสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้อื่นในชีวิตประจำวัน

2. การประยุกต์หลักปฏิบัติเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน หลักธรรมในพระพุทธศาสนาไม่ได้เป็นเพียงคำสอนเชิงปรัชญา แต่สามารถนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้จริง เพื่อให้เกิดความสงบสุขและความเจริญก้าวหน้าทั้งทางโลกและทางธรรม โดยสามารถประยุกต์ใช้ผ่านแนวทางต่าง ๆ ดังนี้

2.1 การนำไตรสิกขามาใช้ในชีวิตประจำวัน (1) ศีล ความประพฤติดีงาม รักษาศีล 5 เช่น ไม่พูดโกหก ไม่ทำร้ายผู้อื่น ไม่ลักขโมย ซื่อสัตย์ในหน้าที่ ดำรงชีวิตด้วยความซื่อตรง มีเมตตาต่อผู้อื่น มีวินัยในตนเอง เช่น การตรงต่อเวลาและรับผิดชอบในหน้าที่ (2) สมาธิ การฝึกจิตให้มั่นคง ฝึกสติในชีวิตประจำวัน เช่น การเจริญสติขณะทำงานหรือทำกิจกรรมต่าง ๆ ฝึกสมาธิด้วยการนั่งสมาธิ หรือกำหนดลมหายใจสั้น ๆ ก่อนเริ่มงาน ใช้สมาธิในการควบคุมอารมณ์และความเครียด (3) ปัญญา ความรู้แจ้งในสัจธรรม ฝึกคิดอย่างมีเหตุผลและรอบคอบก่อนตัดสินใจ ใช้ปัญญาแก้ปัญหาอย่างมีสติ ไม่ใช้อารมณ์ เข้าใจหลักไตรลักษณ์ (อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) เพื่อยอมรับความเปลี่ยนแปลงในชีวิต

2.2 การนำอริยมรรค 8 มาใช้ในชีวิตประจำวัน (หนทางแห่งการดับทุกข์) (1) สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) มีความเข้าใจถูกต้อง เช่น รู้ว่าการกระทำใดเป็นกุศลหรืออกุศล (2) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) คิดดี คิดสร้างสรรค์ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น (3) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) พูดสุภาพ ไม่โกหก ไม่พูดคำหยาบ (4) สัมมากัมมันตะ (การกระทำชอบ) ทำงานด้วยความซื่อสัตย์ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น (5) สัมมาอาชีวะ (อาชีพชอบ) ประกอบอาชีพสุจริต ไม่เอาเปรียบผู้อื่น (6) สัมมาวายามะ (ความ

เพียรชอบ) ขยัน อดทน ไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค (7) สัมมาสติ (มีสติชอบ) มีสติรู้ตัว ไม่ปล่อยไปตามอารมณ์ (8) สัมมาสมาธิ (สมาธิชอบ) ฝึกสมาธิให้จิตสงบและมีประสิทธิภาพในการทำงาน

2.3 การนำหลักพุทธธรรมอื่น ๆ มาใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น 1) หลักอิทธิบาท 4 (แนวทางสู่ความสำเร็จ) นำไปใช้ในการทำงาน (1) ฉันทะ (รักในสิ่งที่ทำ) (2) วิริยะ (พากเพียร) (3) จิตตะ (ใส่ใจ) (4) วิมังสา (พิจารณาและปรับปรุง) 2) หลักพรหมวิหาร 4 (คุณธรรมเพื่ออยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสงบสุข) (1) เมตตา (ปรารถนาดีต่อผู้อื่น) (2) กรุณา (ช่วยเหลือเมื่อเห็นผู้อื่นลำบาก) (3) มุทิตา (ยินดีในความสำเร็จของผู้อื่น) (4) อุเบกขา (วางใจเป็นกลาง ไม่ลำเอียง)

จะเห็นได้ว่า การปฏิบัติธรรมไม่ได้หมายถึงแค่การนั่งสมาธิหรือศึกษาธรรมะเท่านั้น แต่หมายถึงการนำหลักคำสอนมาปรับใช้ในชีวิตจริง ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมอารมณ์ การทำงาน การอยู่ร่วมกับผู้อื่น หรือการพัฒนาตนเอง การประยุกต์ใช้หลักพุทธธรรมอย่างเหมาะสม จะช่วยให้ชีวิตมีความสุข สงบ และประสบความสำเร็จทั้งทางโลกและทางธรรม

3. การประยุกต์หลักปฏิเวธเพื่อใช้ในชีวิตประจำวัน ปฏิเวธ คือ การปฏิบัติธรรม เช่น การมีสติและสมาธิในกิจวัตรประจำวัน ช่วยให้จิตใจสงบและลดความทุกข์ การประยุกต์หลักปฏิเวธในชีวิตประจำวัน คือการนำประสบการณ์ของการเข้าถึงธรรม (ปฏิเวธ) หรือการรู้แจ้งในสัจธรรม มาปรับใช้เพื่อสร้างความสงบสุข ลดทุกข์ และดำเนินชีวิตอย่างมีปัญญาและเมตตาในทุกสถานการณ์ ซึ่งมีวิธีประยุกต์หลักปฏิเวธในชีวิตประจำวัน เช่น

1) การมองเห็นความจริงตามหลักไตรลักษณ์ เมื่อเข้าใจและเข้าถึงความจริงว่า ทุกสิ่งเป็นอนิจจัง (ไม่เที่ยง) ทุกขัง (เป็นทุกข์) และ อนัตตา (ไม่ใช่ตัวตน) เราสามารถปล่อยวางจากการยึดติดและความกังวล เมื่อเผชิญปัญหาหรือสูญเสีย เรามองว่าเป็นธรรมดาของชีวิต ช่วยให้จิตใจสงบและยอมรับสถานการณ์

2) การดำรงอยู่ด้วยสติและสมาธิ ผู้ที่บรรลุธรรมในระดับใดระดับหนึ่งมักมี สติปัญญา 4 เป็นเครื่องมือในการดำรงชีวิต ทำให้สามารถมีสติรู้ตัวในทุกการกระทำและมีจิตใจที่สงบมั่นคง ในการทำงานหรือเผชิญความเครียด การรู้ทันความคิดและอารมณ์ของตนเองช่วยให้ไม่ถูกอารมณ์ครอบงำ

3) การดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ปัญญาที่เกิดจากปฏิเวธทำให้มองเห็นเหตุและผลในสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ไม่ตัดสินสิ่งใดด้วยอคติ ในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง ใช้ปัญญาพิจารณาโดยไม่ยึดติดกับตัวตนหรืออารมณ์ แต่มุ่งหาทางออกที่ดีที่สุดสำหรับทุกฝ่าย

4) การปล่อยวางและการลดความยึดติด ผู้ที่เข้าใจธรรมย่อมปล่อยวางจากความโลภ โกรธ และหลง ซึ่งเป็นรากเหง้าของทุกข์ เมื่อถูกวิพากษ์วิจารณ์ แทนที่จะโกรธ เราอาจพิจารณาคำวิจารณ์นั้นอย่างเป็นกลางและปล่อยวางความขุ่นเคือง

5) การเจริญเมตตาและกรุณา การบรรลุธรรมทำให้จิตใจบริสุทธิ์และมีเมตตาต่อผู้อื่นโดยธรรมชาติ ช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังผลตอบแทน และให้อภัยเมื่อถูกกระทำไม่ดี

6) การเผชิญหน้าทุกข์อย่างสงบ ด้วยการเข้าใจอริยสัจ 4 เรารู้ว่าทุกข์เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและมีวิธีดับทุกข์ด้วยการเดินตามมรรคมงคล 8 เมื่อเกิดความสูญเสีย เรามองเห็นว่าเป็นธรรมดาของชีวิต และใช้การเจริญสติช่วยลดความเศร้าโศก เผชิญความล้มเหลว ใช้หลักไตรลักษณ์เพื่อยอมรับว่าความสำเร็จและความล้มเหลวเป็นสิ่งไม่เที่ยง และใช้ปัญญาพิจารณาเพื่อเริ่มต้นใหม่อย่างมีสติ ใช้

เมตตา กรุณา และการปล่อยวางเพื่อสร้างความเข้าใจในความแตกต่างของผู้อื่น ใช้สติรู้ทันความเครียดและปัญหาแก้ไขปัญหาโดยไม่ตัดสินหรือกดดันตัวเองเกินไป

ดังนั้น การประยุกต์หลักปฏิเวธในชีวิตประจำวันคือการใช้ปัญญาและความเข้าใจที่เกิดจากการเข้าถึงธรรมมาสร้างชีวิตที่สมดุล สงบ และปราศจากความทุกข์โดยอาศัยการปล่อยวาง มีสติ และการมองเห็นความจริงตามธรรมชาติในทุกแง่มุมของชีวิต

การส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ

การส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างปริยัติ (การศึกษา) ปฏิบัติ (การลงมือทำการ) และปฏิเวธ (การบรรลุธรรม) เป็นกระบวนการสำคัญในพระพุทธศาสนา เพราะทั้งสามส่วนนี้เกื้อหนุนกันและกันในการพัฒนาทางจิตวิญญาณ โดยการเชื่อมโยงปริยัติให้สามารถนำไปสู่ปฏิบัติที่ถูกต้อง และนำไปสู่การเข้าถึงธรรมในที่สุด

1) ศึกษาปริยัติอย่างเข้าใจและลึกซึ้ง การศึกษาปริยัติอย่างถูกต้องและครบถ้วนช่วยวางรากฐานที่มั่นคงในการปฏิบัติธรรม ควรเรียนรู้ อริยสัจ 4, ไตรลักษณ์, มรรคมีองค์ 8, ศีล สมาธิ ปัญญา อย่างละเอียด และเข้าใจเนื้อหาในบริบทที่สามารถนำไปใช้ได้จริง เชื่อมโยงปริยัติกับชีวิตจริง การเรียนรู้ปริยัติต้องไม่นำไปสู่ความรู้แค่ในเชิงทฤษฎี แต่ต้องเข้าใจเพื่อปรับใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น การเรียนเรื่อง มรรคมีองค์ 8 แล้วนำไปปฏิบัติในการดำเนินชีวิต เช่น สัมมาทิฐิ (เห็นถูก) และ สัมมาสังกัปปะ (คิดถูก) ในการตัดสินใจหรือแก้ปัญหา

2) ฝึกปฏิบัติเพื่อยืนยันความจริงในปริยัติ ปริยัติช่วยชี้ทาง แต่การปฏิบัติทำให้เห็นความจริงนั้นด้วยตนเอง เมื่อศึกษาเรื่อง ไตรลักษณ์ ควรเจริญสติปัญญานและสมาธิเพื่อสังเกตความไม่เที่ยงความเป็นทุกข์ และความไม่มีตัวตนในสิ่งต่าง ๆ ด้วยประสบการณ์ตรง

3) สนับสนุนการเรียนรู้แบบผสมผสาน การศึกษาและการปฏิบัติต้องดำเนินควบคู่กัน เช่น การฟังธรรมแล้วทดลองปฏิบัติเจริญสมาธิและวิปัสสนาตามคำสอน การปฏิบัติจริงจะช่วยยืนยันและเสริมสร้างความเข้าใจในสิ่งที่ศึกษา

4) พัฒนาศีล สมาธิ ปัญญาอย่างต่อเนื่อง ปริยัติช่วยให้รู้ว่าศีล สมาธิ และปัญญาเป็นพื้นฐานสำคัญของการปฏิบัติธรรม และเมื่อฝึกปฏิบัติจริงจนสมบูรณ์ ย่อมนำไปสู่ปฏิเวธ การรักษาศีลช่วยลดกิเลสเบื้องต้น การฝึกสมาธิช่วยให้จิตสงบ และการใช้ปัญญาช่วยให้เห็นความจริง

5) อาศัยครูบาอาจารย์เป็นผู้ชี้แนะ การศึกษาปริยัติและการปฏิบัติธรรมควรมีครูบาอาจารย์หรือผู้รู้ช่วยแนะนำแนวทางเพื่อป้องกันความเข้าใจผิดและช่วยให้ปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง การนำคำสอนจากปริยัติมาใช้ในการปฏิบัติควรพิจารณาผลที่เกิดขึ้น เช่น การปฏิบัติช่วยลดความโลภ โกรธ หลง หรือไม่ จิตใจสงบและยอมรับความจริงในชีวิตมากขึ้นหรือไม่

6) ปรับปรุงตนเองอย่างสม่ำเสมอ หากปริยัติที่ศึกษาไม่สามารถนำไปสู่การบรรลุธรรมได้ ควรกลับมาทบทวนทั้งการศึกษาและการปฏิบัติ เช่น ทบทวนว่าการปฏิบัติธรรมยังขาดความเข้าใจในคำสอนหรือมีอุปสรรคจากการยึดติดในตัวตน

ดังนั้น การส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่าง ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ คือการนำความรู้จากการศึกษาคำสอน (ปริยัติ) มาปฏิบัติอย่างถูกต้องในชีวิตประจำวัน จนเกิดปัญญาและการรู้แจ้งในธรรม (ปฏิเวธ) ความสัมพันธ์นี้ช่วยให้เกิดการพัฒนาทางจิตใจอย่างสมดุลและสมบูรณ์ตามหลัก

พระพุทธศาสนา การจัดการศึกษาธรรมะควรเน้นการเชื่อมโยงระหว่างทฤษฎีและการปฏิบัติ เช่น การอบรมวิปัสสนาควบคู่กับการศึกษาแนวคิดในพระไตรปิฎก ส่งเสริมให้ผู้ศึกษาเห็นความสำคัญของการปฏิบัติเพื่อให้ธรรมะที่เรียนรู้กลายเป็นประสบการณ์ตรง

บทสรุป

การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้มีเหตุผลหลักอยู่ 3 ประการคือ 1) หลักการทั้ง 3 คือ ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ มีความสัมพันธ์กันทั้งหมด 2) หลักการทั้ง 3 คือ ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ มีความสัมพันธ์กันบางอย่างเท่านั้น และ 3) หลักการทั้ง 3 คือ ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ สามารถเกิดขึ้นได้เฉพาะตน ไม่มีความสัมพันธ์กันเลย ซึ่งจากการศึกษาวิเคราะห์ พบว่า กลุ่มที่ 1 หลักการทั้ง 3 มีความสัมพันธ์กันอย่างชัดเจน โดยมีทัศนะว่าการที่องค์กรสงฆ์จะดำรงอยู่ได้ต้องอาศัยหลักศาสนธรรม นำไปปฏิบัติ แล้วจึงจะบรรลุธรรมได้ ซึ่งสอดคล้องกับข้อความในปฐมสัทธัมมโสมสูตรที่ว่า ธรรม 5 ประการที่ทำให้สัทธรรมเสื่อมมีการไม่ฟังโดยไม่เคารพเป็นต้น หรือความห่วยใยของพระสารีบุตรเถระทำให้มีการรวบรวมคำสั่งสอนของพระพุทธองค์จนเป็นต้นแบบแห่งการสังคายนาที่ปรากฏในสังคีตสูตร กลุ่มที่ 2 เสนอว่า มีความสัมพันธ์บางอย่าง การศึกษาปริยัติธรรมไม่มีความสำคัญ ถึงขั้นเป็นอุปสรรคของการปฏิบัติได้ จึงเน้นไปที่การปฏิบัติกับปฏิเวธเท่านั้น เช่น กรณีพระจักขุปาลเถระที่ทูลถามพระในทางพระพุทธศาสนาว่ามี 2 ประการ ได้แก่ คันถะและวิปัสสนาธุระ และท่านพิจารณาว่าตนเองบวชเมื่ออายุมากแล้ว จึงขอปฏิบัติในส่วนของวิปัสสนาธุระเท่านั้น ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาแบบคันถะและวิปัสสนาธุระ ตัวอย่างกรณีการบวชเมื่อหนุ่มให้เริ่มศึกษาคันถะก่อน เช่น พระจุฬปันถะ หากบวชเมื่อแก่ให้มุ่งไปศึกษาวิปัสสนาธุระ เช่น พระราธเถระ เป็นต้น และกลุ่มที่ 3 เสนอว่า ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ ไม่จำเป็นต้องสัมพันธ์กันก็สามารถที่จะบรรลุเป้าหมายหรือบรรลุธรรมได้ โดยเฉพาะพระสาวกในครั้งพุทธกาล เช่น การได้ดวงตาเห็นธรรมของพระอัญญาโกณฑัญญะเพราะฟังพระธรรมจักกัปปวัตตนสูตร หรือการได้ดวงตาเห็นธรรมของสารีบุตรปริพาชกเพราะฟังคติธรรมจากพระอัสสชิเท่านั้น

ในส่วนของผู้เขียนเห็นว่า หลักการ 3 ประการ ปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงกัน แยกจากกันไม่ได้ ปริยัติเป็นเสมือนแผนที่ที่นำไปสู่เป้าหมาย การปฏิบัติคือการเดินทางตามแผนที่นั้น ส่วนปฏิเวธคือการเดินทางและบรรลุเป้าหมาย การศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมอย่างถูกต้องจะนำไปสู่การบรรลุธรรมและความหลุดพ้น นอกจากนั้น เรายังสามารถนำความรู้จากการศึกษาคำสอน มาปฏิบัติอย่างถูกต้องในชีวิตประจำวัน จนเกิดปัญญาและการรู้แจ้งในธรรม ความสัมพันธ์นี้ช่วยให้เกิดการพัฒนาทางจิตใจอย่างสมดุลและสมบูรณ์ตามหลักพระพุทธศาสนา การจัดการศึกษาธรรมะควรเน้นการเชื่อมโยงระหว่างทฤษฎีและการปฏิบัติ เช่น การอบรมวิปัสสนาควบคู่กับการศึกษาแนวคิดในพระไตรปิฎก ส่งเสริมให้ผู้ศึกษาเห็นความสำคัญของการปฏิบัติเพื่อให้ธรรมะที่เรียนรู้กลายเป็นประสบการณ์ตรง หากการปฏิบัติเพื่องบฏธรรม ขาดการศึกษาปริยัติที่ถูกต้อง อาจทำให้การบรรลุธรรมช้า หรือทำให้เกิดลัทธิสัทธรรมปฏิรูปขึ้นมา และอาจเป็นภัยต่อพระพุทธศาสนาในอนาคตได้

เอกสารอ้างอิง

- พระราชวรมณี (ป.อ. ปยุตโต). (2530). *อินเดียแดนเทวดา และการปฏิบัติธรรม*. กรุงเทพมหานคร: จรูญการพิมพ์.
- พระราชปรีดิที (สมจินต์ สมมาปณฺเฑ). (2562). *การศึกษาสงฆ์สมัยพุทธกาล. สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ บัณฑิต 2562*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ 1, 4, 11, 20, 22*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2549). *มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยภาษาไทย เล่มที่ 1*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2534). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลภาษาไทย เล่มที่ 25, 32*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. (2565). *พระธรรมปิฎกอรรถกถาแปล ภาค 1. พิมพ์ครั้งที่ 22*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2562). *พระราชบัญญัติการศึกษาพระปริยัติธรรม พ.ศ. 2562*. เล่มที่ 136 ตอนที่ 50 ก (16 เมษายน 2562): 11-21.
- สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตโต). (2565). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 35. กรุงเทพมหานคร: ม.พ.